

Białystok, 31.08. 2023

dr hab. Elżbieta Konończuk, prof. UwB
Wydział Filologiczny
Uniwersytet w Białymstoku

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Anastazji Lisowskiej *Wizerunki Innego we współczesnych opowieściach polsko-ukraińskiego pogranicza*

W rozprawie doktorskiej zatytułowanej *Wizerunki Innego we współczesnych opowieściach polsko-ukraińskiego pogranicza* – napisanej pod kierunkiem dr hab. Aleksandry Chomiuk, prof. UMCS – mgr Anastazja Lisowska podjęła ważny i ciągle aktualizujący się temat relacji polsko-ukraińskich. Przedmiotem swoich rozważań uczyniła powstałą po 1991 roku literaturę polską i ukraińską o różnorodnym charakterze, uwzględniając zarówno utwory fikcjonalne, jak i dokumentalne, wysokoartystyczne, jak i popularne.

W części pierwszej, zatytułowanej *Inny na pograniczu. Przegląd perspektyw badawczych*, Doktorantka wypracowała precyzyjne narzędzia badawcze, jakimi są kategorie analityczno-interpretacyjne, sprawnie wykorzystywane w kolejnych częściach dysertacji. Oprócz kategorii Swój, Obcy, Inny kluczową dla rozważań jest kategoria literatury pogranicza, zdefiniowana lakonicznie jako „korpus tekstów poruszających problematykę sąsiedztwa i różnorodności kultur”, ale sprawdzająca się w praktyce interpretacyjnej. Inspirowana kulturową teorią literatury, Badaczka traktuje interesującą ją literaturę jako zapis doświadczenia pogranicza polsko-ukraińskiego, przy czym pogranicze rozumie jako kategorię egzystencjalną. Można powiedzieć, że została tu przedstawiona oryginalna metodologiczna propozycja poetyki

doświadczenia pogranicza. Wybrane przez Autorkę i dobrze rozpoznane perspektywy badawcze, pozwoliły na wpisanie zaproponowanej refleksji literaturoznawczej w kontekst licznych dyskursów: historycznego, geopolitycznego, postkolonialnego, pamięciologicznego, tożsamościowego, przestrzennego, antropologicznego, urbanistycznego.

W części drugiej, zatytułowanej *Geografia pogranicza. Literackie kreacje Lwowa*, Doktorantka proponuje kilka komparatystycznych analiz, których przedmiotem czyni polskie i ukraińskie zapisy doświadczeń Lwowa, wpisując je w nurt kulturowych studiów miejskich. Interpretacjom zostały poddane takie literackie reprezentacje miasta jak: Katarzyny Węglickiej *Bliska Ukraina*, album *Lwów. Trzy eseje* Jurki Prochański, Nataliki Śniadanko, Jurija Izdyka, zbiory opowiadań z cyklu „Seria lwowska” autorstwa ukraińskich pisarek z „Lwowskiego Kobiecego Klubu Literackiego” oraz kryminały retro Marcina Ciszewskiego i Bohdana Kołomijczuka. Na podstawie tych utworów sprawnie analizuje zawile meandry polityki pamięci prowadzonej wobec Lwowa jako miasta wpisanego w historię galicyjską, polską, radziecką, ukraińską. Czujnie zwraca uwagę na przykład na styl Węglickiej, która z jednej strony włącza swoją narrację w ponowoczesny dyskurs miejski, z drugiej zaś używa anachronicznego języka neokolonialnego dyskursu kresowego. Autorka, chcąc wskazać na rolę tekstów popkultury jako medium pamięci, proponuje analizę porównawczą kryminałów retro, którą to analizę można potraktować jako przykład lektury socjologicznej, zorientowanej na odczytanie przestrzeni miejskich Lwowa jako przestrzeni nasyconych treściami geohistorycznymi i kulturowymi. Kryminały Ciszewskiego i Kołomijczuka zostały sprawnie zinterpretowane z wykorzystaniem teorii gatunku i typowych dla niego strategii narracyjnych oraz włączone w kontekst humanistycznych studiów miejskich, co wybrzmiałoby pełniej, gdyby Autorka odniosła te utwory do pracy Katarzyny Szalewskiej *Urbanalia. Miasto i jego teksty*. Zawartą w tytule rozdziału kategorię geografii pogranicza można odebrać jako obietnicę zbudowania oryginalnej teorii geokrytyki pogranicza, której zacytn niewątpliwie został tu przygotowany, a która dałaby ramy badawcze interpretacjom tekstów kultury, będących zapisem doświadczenia pogranicza w ogóle, czy jak w tym przypadku pogranicza polsko-ukraińskiego.

Część trzecia *Pamięć pogranicza – pogranicze pamięci. Inność w zwierciadle wołyńskiej tragedii* odnosi się do literackich i filmowych reprezentacji rzezi wołyńskiej, autorstwa polskich i ukraińskich twórców. Przedmiotem analizy są powieści Włodzimierza Odojewskiego *Oksana* i Wołodymyra Łysa *Stulecie Jakowa*, opowiadania Stanisława Srokowskiego *Nienawiść*, *Strach* i Jurka Wowka *Pamięć krwi* oraz film Wojciecha Smarzowskiego *Wołyń*. Wydarzenia wołyńskie oraz ich percepcja, trudny i zapalny temat w relacjach polsko-ukraińskich, zostały przez

Autorkę przedstawione po rzetelnej lekturze ogromnej ilości dokumentów polskich i ukraińskich, przestudiowanych przez nią pod kątem historycznym, politologicznym, socjologicznym. Tak zarysowany kontekst historiograficzny nie tylko sprzyja pogłębionej interpretacji utworów, ale też pomaga Autorce zastanowić się nad możliwościami wykorzystania literatury – wysokoartystycznej i popularnej – w kształtowaniu świadomości historycznej i publicznego dyskursu o przeszłości. Analiza porównawcza utworów Srokowskiego i Wowka – przeprowadzona zarówno na płaszczyźnie wykorzystanych strategii narracyjnych, jak też społecznych postaw bohaterów – stanowi próbę zrozumienia mechanizmów budzenia się nienawiści do obcego, nienawiści prowadzącej do tragicznych konfliktów etnicznych. Jest także próbą zrozumienia mechanizmów kształtowania się i przetwarzania pamięci historycznej po obu stronach konfliktu oraz rodzenia się pamięciologicznych dyskursów nacjonalistycznych. Ponadto Doktorantka docieka, w jaki sposób literatura może uczestniczyć w debacie politycznej i ciekawie pokazuje to na przykładzie utworów Wowka, który ponad wartości artystyczne przedłożył wartości ideologiczne, nadając literaturze charakter tendencyjny. Powieści Odojewskiego i Łysa – porównywalne ze względu na wysokiej klasy warsztat pisarski – Autorka traktuje jako ciekawy przykład literatury dobrze odzwierciedlającej świadomość historyczną i ważnej jako medium pamięci zbiorowej. W swojej precyzyjnie przeprowadzonej analizie i interpretacji pokazuje, w jaki sposób literatura może być traktowana jako wypadkowa polityki pamięci, co ujawnia się w wiedzy i poglądach pisarzy na temat sąsiedniego narodu. W kontekście sprawnie i zasadnie przeprowadzonej charakterystyki kreacji bohaterki Odojewskiego jako *femina monstrosa*, charakterystyki wpisującej się w posthumanistyczny dyskurs tematyzujący Innego, wątpliwości może budzić wymienne stosowanie w tej części pracy kategorii Innego i Obcego w aspekcie etnicznym.

W części czwartej, zatytułowanej *Inny – tutejszy – przybysz. Pograniczne zmagania z tożsamością*, Doktorantka tematem swoich rozważań czyni ponowoczesną koncepcję pogranicza, rozumianego już nie tylko jako przestrzeń geograficzna, ale jako przestrzeń społeczna, tworząca się w wyniku szeroko pojmowanych procesów migracyjnych. Robi to na podstawie następujących utworów: dramatu *Kłamczuch z Placu Litewskiego* Oleksandra Irwancia, reportaży Ziemowita Szczerka *Przyjdzie Mordor i nas zje, czyli tajna historia Słowian* i *Tatuaż z tryzubem*, powieści *Ukrainka* Barbary Kosmowskiej oraz reportażu Ołeha Krysztopy *Ostatni Ukraińcy Polski* odczytywanego w kontekście reportażu Pawła Smoleńskiego *Syrop z piołunu. Wynnani w akcji „Wisła”*. Zdefiniowane w tej części kategorie antropologiczne: nowego pogranicza, literatury pogranicza, literatury migracyjnej zostały wykorzystane do interpretacji wyżej wymienionych

utworów jako narzędzia zaproponowane w ramach kulturowej teorii literatury. Analiza porównawcza utworów Szczerka i Irwancja stanowi ciekawe studium, będące psychospołeczną diagnozą kształtującej się po 1991 roku (a szczególnie intensywnie po 2014 roku) tożsamości ukraińskiej, przeobrażającej się wolniej niż przemiany geopolityczne. Autorka w swoich rozważaniach tematyzuje ważny – podkreślany szczególnie w analizie porównawczej utworów Krysztopy i Smoleńskiego – problem patrzenia na twórcę jako produkt polityki historycznej państwa, bądź oddziałujących ideologicznie instytucji.

W rozdziale zamykającym rozprawę doktorską, zatytułowanym *Zakończenie. Wojna o prawo do bycia Innym*, Autorka odnotowuje najnowsze, pochodzące z 2022 roku, utwory dotyczące trwającej aktualnie wojny. Przybliża reportaże będące zapisem doświadczeń wojennych z polskiej i ukraińskiej perspektywy: *Tysiące bochenków. Zapiski z zaplecza wojny* Serhyja Syniuka i Krzysztofa Petka, zbiór tekstów ukraińskich twórców *Piszą, więc żyją. Pierwszych sto dni wojny*, *Wojna w Ukrainie. KobiECE historie*, Wiktorii Czyrwy i Olgi Smetanskiej oraz *Ukraińcy. Opowieści niepoprawne politycznie* Piotra Zychowicza. Badaczka otwiera tym samym najnowszy etap literatury polsko-ukraińskiego pogranicza, a wypracowane przez nią narzędzia interpretacji literacko-antropologicznej mogą być pomocne w dalszych badaniach nad tym pograniczem.

W załączonym aneksie Autorka zapoznaje czytelnika z wynikami przeprowadzonych przez nią ankiet, sprawdzających wiedzę o rzezi wołyńskiej w społeczeństwie ukraińskim. Niejasna jest funkcja, jaką pełnią one w pracy o charakterze literaturoznawczym, tym bardziej, że wyłonione z ankiet statystyki nie zostały poddane wnikliwszej interpretacji. Pomysł zbadania stanu wiedzy historycznej z wykorzystaniem medium Internetu jest ciekawy i świadczy o zaangażowaniu i pracowitości młodej badaczki, autentycznie zainteresowanej różnymi drogami docierania do prawdy historycznej.

Rozprawa doktorska mgr Anastazji Lisowskiej reprezentuje wysoki poziom merytoryczny, świadczący o ogromnej erudycji Autorki nie tylko w zakresie polskiej i ukraińskiej literatury najnowszej, ale też w zakresie historii stosunków polsko-ukraińskich. Ponadto, wypracowane przez nią narzędzia analityczno-interpretacyjne oraz sposób ich zastosowania świadczą o ogromnej pasji badawczej. Zaproponowane przez nią interpretacje utworów literackich przebiegają nie tylko na poziomie trudnych tematów z obszaru historii i geopolityki, ale także na poziomie strategii narracyjnych, konstrukcji bohaterów, poetyki gatunku, stylistyki, co świadczy o dobrym przygotowaniu teoretycznoliterackim.

Pod względem formalnym praca także reprezentuje wysoki poziom, o czym decyduje przejrzysta kompozycja, sprawnie i logicznie wyprowadzone wnioski oraz na ogół poprawny styl. Doskonale opracowana bibliografia, precyzyjnie formułowane przypisy, często rozbudowane informacyjnie w celu wprowadzenia pobocznych wątków wzbogacających wywód, świadczą o starannym przygotowaniu edytorskim Doktorantki.

Reasumując, rozprawa doktorska mgr Anastazji Lisowskiej *Wizerunki Innego we współczesnych opowieściach polsko-ukraińskiego pogranicza* spełnia wymogi stawiane rozprawom doktorskim i stanowi podstawę do wszczęcia dalszych etapów przewodu doktorskiego. Wnioskuje zatem o dopuszczenie mgr Anastazji Lisowskiej do publicznej obrony.

Elżbieta Konowicz